

דף שבועי

בס"ד

פרשת וילך, תשפ"ב, מספר 1435

יונה – סליחה לעצמו אך לא לאנשי נינווה?

שלום קולין

אחר כך משה יורד, טוחן את העגל ומסביר לעם שיכירו בחטאם: "אַתֶּם חָטְאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה" (שמ' לב:ל). הוא ממשיך ומסביר שהעונש עדיין עומד בעינו, אך הוא ישתדל לבטלו: "אוֹלֵי אֲכַפְרָה בְּעַד חֲטָאתְכֶם". גם את דבריו לה' הוא פותח בהכרת החטא: "חֲטָא הָעַם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה" (שם:לא). ותשובת ה' היא שזיכרון החטא לא נמחק ועונשו תלוי ועומד: "וּבַיּוֹם פְּקֹדֵי וּפְקֻדָּתַי עֲלֵהֶם חֲטָאתֶם" (שם:לד), ומייד: "וַיִּגַּף ה' אֶת-הָעָם" (שם:לה). הדיאלוג מתפתח בהמשך, במגמה הולכת ומתעצמת של פיוס, הכרה וחשיפה הדדית, המביאים להעצמת הקשר בין משה לה'. ההיכרות האינטימית עולה שלב גבוה יותר אף לעומת הזמנים של טרום העגל, כולל יציאת מצרים ומעמד הר סיני, עד לבקשה יוצאת הדופן שמעולם לא נאמרה: "הֲרֵאֲנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ" (שמ' לג:יח). תשובת ה': "אֲנִי אֶעְבִּיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֶיךָ" (שם:יט). כלומר, בעוד יחסי ה' והעם מגיעים לנקודת שפל, יחסי ה' ומשה מגיעים לנקודת שיא – גילוי י"ג מידות הרחמים.

מידות אלה מקדימות את בקשת הסליחה שנאמרת מיד אחריהן בנקרת הצור. בין שאר הדברים המייחדים אותן, יש בהן שינוי בתיאור תכונות ה' לעומת אלו שבעשרת הדברות. בתום הדיבר השני על האיסור לעבוד אלוהים אחרים, סדר תכונות הנהגת ה' מתחיל בתגובתו לעוברים על מצוותיו: "כִּי אֲנֹכִי ה' אֱ-לֹהֶיךָ אֵ-ל קָנָא פֶקֶד עֹן אָבֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים לְשָׁנָאִי" (שמ' כ:ה), ורק לאחר מכן נאמר הטוב הצפוי לשומרי מצוותיו: "וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֻלְפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי" (שם:ו). אך בנקרת הצור

א-ל נורא עלילה / דָּרַךְ לְבַעֲלֵי מַעֲלָה/ הוֹרָה לְמִצָּא מְחִילָה (רבי יצחק אבן גיאת, המאה ה-11, ספרד).

לשני נביאים גילה הא-ל את רצונו להשמיד עם שחטא בחטא חמור, והנביא ביקש את מותו למול מעשה הא-ל. משה בחטא העגל ביקש למות אם העם יושמד, ואילו יונה ביקש למות לאחר שה' חזר בו מרצונו להשמיד את אנשי נינווה. מלבד ההבדל בין נביא שמתנבא לעמו לנביא שמתנבא לגויים, יש כאן מחלוקת עקרונית על טיבה וטבעה של הסליחה.

בתרעומתו יונה מטיח כלפי ה' מילים הלקוחות מסיפור חטא העגל: "כִּי יִדְעֹתִי כִּי אַתָּה אֵ-ל חֲנוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הָרָעָה" (יונה ד:ב). יונה חוזר כמעט מילה במילה על המידות הראשונות של י"ג מידות הרחמים, אך בשינוי מובהק: החלפת מידת "וְאֵמֶת" במילים: "וְנֶחֱם עַל הָרָעָה", כפי שכתוב בסיפור העגל "וְיִנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה" (שמ' לב:יד). למעשה, יונה מזמין אותנו להשוות את הסיפור לסיפור המקורי של שלוש-עשרה המידות, לחטא העגל.

בתחילת סיפור העגל, לאחר שה' מתאר למשה הנמצא על ההר את מעשה העם, משה אינו מבקש מייד: "וְסַלַחְתָּ" (שמ' לד:ט), אלא רק "מסביר" לה' את הסיבות למניעת ביצוע העונש. ואכן, ה' הודיעו מייד שחזר בו. זו שבירת ה'אוטומציה' של צימוד החטא ועונשו.

* שלום קולין, מנהל מערכות מחשוב וחבר בקהילת "נחלת אופיר" שבאפרת.
** המאמר מוקדש לרפואת חברנו זאב בן שפרה יצ"ו, אל נא רפא נא לו, ייכתב וייחתם לחיים טובים בזה יום הדין.

נחזור לסיפורי החטא והסליחה בספר יונה, הדומים למעשה העגל אך שונים מאוד במשקלם. סיפור שני החטאים בספר ותגובת ה' להם משקפים את יונה כאדם שלא הטמיע בתוכו את מעשי משה שבסיפור העגל. הדיאלוג הכן והפתוח שראשיתו בהכרה בחטא, כפי שעשה משה לאחר חטא העגל, הם אבני הדרך לקבלת הסליחה האלוהית; הסליחה שאיננה שוכחת את העוון אך מונעת את העונש, ומתנה זאת באי חזרה על החטא.

החטא הראשון המסופר בספר יונה הוא של נביא שה' מתגלה אליו ומטיל עליו שליחות, והוא במודע איננו עושה זאת ובורח מאלוהיו. סיבת הסערה בים ברורה לו: ה' מענישו על חטאו וגוזר עליו עונש מוות, ויונה אף מאיץ את מותו בבקשתו למלחים להטילו לים. בים הוא נבלע בפי הדג, ולמעשה מבין לאחר שלושה ימים שה' אינו מעוניין במותו כי אם בהצלתו, וניאות להתפלל.³ אך תפילתו, שהיא שיר תהילה לה' שלא המיתו, נעדרת כל סממן של הכרה בחטא. בתגובה ה' אומר לדג להקיא, כלומר אינו פונה ליונה כלל. אין כאן דיאלוג.

בחטא השני שבספר יונה, לאחר שאנשי נינווה התוודעו לעונש הצפוי להם, הם התנהגו באופן שונה מאוד מיונה: תחילה הכירו בחטאם, לאחר מכן חזרו ממעשיהם הרעים והתפללו לה', אף שלא ידעו אם תפילתם תיענה. ה' נענה למעשה תשובה זה וחוזר מכוונתו להורגם, ואילו יונה שניצל מעונש חטאו לא היה מוכן לקבל את ביטול העונש, ופתח במונולוג מיוסר. לעומת בקשת משה "מִחְנֵי נָא מִסַּפְרְךָ" (שמ' לב:לב), שנאמרה כאולטימטום אם לא ימחל ה' לחטא, יונה מבקש "קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי" (יונה ד:ג) דווקא בעקבות מחילת החטא.

הסדר הוא הפוך; בהתחלה נאמרו מידות הטוב והרחמים: "ה' ה' אֵל-רַחוּם וְחַנּוּן... נְשֵׂא עֵוֹן וּפְשַׁע וְחַטָּאָה" (שמ' לד:ו-ו), ורק בסוף נאמר הזעם לחוטאים: "וְיִנְקָה לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֵוֹן...".

הסדר שפעל בו משה לתיקון החטא גרם לאמירת שלוש-עשרה מידותיו של ה', כשיקוף לאירועי חטא העגל ומשמעותם. רק לאחריהן מופיעה בקשת הסליחה של משה, שהיא דברו האחרון של משה בפרשת העגל: "וְסִלַּחְתָּ לְעוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ" (שמ' לד:ט). מיקומה של בקשת הסליחה בסוף מסביר כיצד ידע משה להעלות את השבר ממעשה העגל, ולכונן ממנו מערכת יחסים חדשה בין ה' לעמו: "וַיֹּאמֶר הַיָּהּ אֲנֹכִי פָרַת בְּרִית" (שם:י). בבבלי (ר"ה יז ע"א) ר' יוחנן רואה את "ג המידות, שבהן נענה ה' לבקשת משה, כמודל לבקשת סליחה לדורות:

הראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאים - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. ה' ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה.

סליחת ה' לעמו אינה מחיקת החטא כלא היה. הסליחה הזו היא נשיאת הנטל של ידיעת העוון בהמשך הדרך. אף שקיימת אפשרות מימוש העונש בעתיד, הרי שהיא מנתקת את ודאות החלת העונש כתוצאה הישירה של החטא: "החטא אינו נתפס כמעשה שתוצאתו הישירה והמיידי היא עונש, אלא ככניסה למצב שאם לא יתקון, אזי בסופו ימות האדם 'בעונו'. אך אם יתקון, התהליך ייעצר; העוונות יסולקו והאיש חיה יחיה".¹ אין זה שינוי גורף ומהיר של יחס הנפגע לפוגע, אלא תהליך איטי ומתמשך שנבנה יחדיו על ידי ה' ומשה.²

הצלוקת נשארות... החרטה או ההסברים אינם מתרחשים לפני הסליחה, הם חלק מהתהליך עצמו".

3 יש מחלוקת פרשנית ידועה האם תפילתו של יונה נאמרה אכן במעי הדג או לאחר הצלתו. הפרשנים דהיום כגון: אוריאל סימון בפירושו "מקרא לישראל", וכן יאיר זקוביץ ואביגדור שנאן ב"ספר יונה - פירוש ישראלי חדש" סוברים שאכן התפילה נאמרה לאחר ההצלה ו'הושתלה' על ידי המספר. גם אבן עזרא הזכיר בפירושו (יונה ב:ב), שכבר בזמנו היו מפרשים הסבורים כך: "המפרשים... כי יונה לא התפלל רק אחרי צאתו אל היבשה".

1 ברוך י' שורץ: מה בין מונח למטפורה? נשא עוון/פשע/חטא במקרא, תרביץ סג/ב תשנ"ד, עמ' 170.

2 לסלוח ולא לשכוח - האתיקה של הסליחה, יותם בנזימן, ואן ליר-הקיבוץ המאוחד, תשס"ט, עמ' 108: "כדי שתתרחש סליחה, צריך העוול להישמר כעוול. לכן יש לתאר את התהליך הדיאלוגי לא כתהליך שבו משתכנע הנפגע בחפותו של הפוגע, אלא באורח מורכב יותר... הפוגע חייב להבין כיצד פירש הנפגע את התנהגותו... החשיפה הזאת לאורח החשיבה של הנפגע תחייב חרטה... החרטה הזאת אין פרושה מחיקה של העוול והתחלה חדשה.

שידע שהוא חוטא אינו מתוודה בהכרת חטאו, אינו מבקש את ביטול עונשו ואף אינו מבקש סליחה. ואף על פי כן ה' מקבל את תפלתו. אך במזמור ההודאה שלו על הצלתו, הוא מבטא ודאות המוחלטת שהסליחה הא-לוהית בוא תבוא: "קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי" (יונה ב:ג), ואכן הקב"ה עונה לו אך בשתיקה ואף בפנייה לדג ולא אליו. לעומת זאת, הסליחה לאנשי נינווה דומה לסליחה שבעגל. אנשי נינווה חוזרים בתשובה מייד עם הישמעה של אזהרת יונה, וכלל אינם בטוחים אם דרכם תצלח: "מִי יִדְעַע יְשׁוּב וְנַחֵם הָאֱ-לֹהִים" (שם ג:ט). ואכן א-לוהים ניחם על הרעה, כאשר עשה גם בחטא העגל.

באמצעות סיפור הקיקיון ה' מציב מראה אל מול יונה, המציגה לו את האדם הרואה רק את עצמו כזכאי לרחמים ולסליחה. יונה הרי קיבל את הצלתו כדבר טבעי ומובן מאליו, אך לא היה מוכן לסבול את סליחת ה' לאנשי נינווה כאשר בו בזמן ביכה את חוסר רחמיו של ה' עליו בסיפור הקיקיון. הוא ראה את כישלונו כראוי לסליחה ורחמים, אך לזולתו הוא הפנה אצבע מאשימה וציפה כי יענש כדן.

משה נלחם להענקת הסליחה לעם עד כדי בקשת: "מִחֲנִי נָא" (שם לב:לב). זו הדוגמה היוצאת מן הכלל והמופתית, לעומת התנהגות יונה שלא הכיר בחטאו, ואת זכות הסליחה שהוענקה לו לא היה מוכן שתוענק לזולתו. בספר יונה ה' ממלא את מקומו של משה ומלמד את יונה על דרכי הסליחה: אפילו נינווה, בירת המלכות הרשעה שגדעה מהעם את רוב מניינו – עשרת השבטים – ראויה לסליחה, שכן הסליחה היא זכות השמורה לכולם.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בחטא העגל ההכרה בחטא היא שפתחה את הדיאלוג שבין משה לה', דיאלוג שהיווה את חיותו של התהליך שהוביל לסליחה. דבריו של משה לאורך כל סיפור העגל כנים וגלויים, והדיאלוג מלא ופתוח עד סופו. הדיאלוג פתח מרחב הולך וגדל של התוודעות הדדית, שראשיתה בהכרת החטא ובקשה לביטול העונש, ושיאה בבקשת הסליחה של משה.

הדיאלוג שבספר יונה שונה מאוד. באירוע הראשון המספר על חטא יונה, אנו מצפים שבסיומו יהיה דיאלוג בינו לבין בוראו, אך בפועל אין דיאלוג אלא מונולוג: כאשר יונה חוטא ה' מצילו ושותק. גם כאשר יונה נפלט ליבשה, הוא איננו מתחיל לדבר בהכרה בחטאו, אלא שר שיר תהילה לסליחה הא-לוהית, שיר הנותר ללא מענה. רק לאחר שהשמדת נינווה התבטלה ויונה שפך את מר ליבו, ה' אמנם עונה לו אולם בקצרה ובשאלה סתומה: "הֲהִיטֵב חָרָה לָךְ?" (יונה ד:ד). כך גם לאחר מעשה הקיקיון, עד שבסוף הספר מופיע שוב מונולוג, אך הפעם ה' הוא שמסביר באריכות מדוע לא החיל את העונש על נינווה, ויונה שותק.

הדיאלוג השונה כל כך שבספר יונה, לעומת זה שבחטא העגל, נולד מהיפוך התפקידים של שניים משלושת גיבורי הסיפורים: ה', הנביא והעם. בשני הסיפורים העם הוא החוטא העיקרי. בסיפור העגל ה' הוא הזועם ומשה הנביא מנסה לשכך את זעמו. אך בסיפור יונה התפקידים מתהפכים: הנביא הוא הזועם, הרוצה בעונש הכיליון לעם החוטא, וה' הוא זה שמנסה לשכך את זעמו. כפי שמשה בדבריו שכנע את ה' בטיעונים שמתעלים מעל לחטא עצמו – ההבטחה לאבות ומה יאמרו הגויים, כך ה' מרחיב את תבונתו של יונה לדרכי הנהגתו את העולם, באיזון הנדרש בין מידת הדין למידת הרחמים. שכן, השמדה כמידת הדין תכלול לא רק את החוטאים (שחזרו בתשובה) אלא גם ילדים ובעלי חיים שלא חטאו.

בעקבות היפוך התפקידים, הסליחות שונות זו מזו. בעוד שבמעשה העגל יש סליחה אחת שהיא שיא הסיפור, בספר יונה יש שתי סליחות. הסליחה הראשונה משונה: הנביא